

K funkci sloves *брать – brát, взять – vzít* v ruštině a v češtině

The Function of Verbs *брать – brát, взять – взít* in Russian and Czech

Stanislav Žaža

(Brno, Česká republika)

Abstrakt

Pozornost, kterou řada lingvistů věnovala slovesům s obecným významem *быть – být, иметь – mít* a jim v obecných rysech podobným slovesům *давать, давать – dát, давать* (viz soupis literatury k tomuto článku), vedla autora k zamyšlení nad další podobnou dvojicí sloves *брать, брать – brát, vzít*, jež se od *давать, давать* liší vztahem směřování děje k jeho původci: v případě slovesa *давать* (*give*) děj probíhá ve směru od jeho původce (*давать награду*), kdežto u *брать* (*take*) děj směřuje k původci. Tento fakt platí jak pro ruštinu, tak pro češtinu, avšak ne vždy se v jednom či druhém jazyce používají pro tytéž významy stejná slovesa. Např. českým spojením *brát léky, brát si zimník* tak v ruštině odpovídají *принимать лекарства, надевать зимнее пальто*, a naopak ruským spojením *брать власть, брать барьер* jsou v češtině ekvivalentní *ujímat se moci, překonávat překážku*. Autor se v článku snaží podchytit různé případy podobných rozdílů, kterých je v porovnávaných jazycích poměrně značné množství.

Klíčová slova:

slovesa *брать – brát; брать – взít*; ruština; čeština; ekvivalence; významové odstíny; spojení se slovesy

Abstract:

The verbs of basic meaning *быть – být, иметь – mít* and the verbs generally related with them, such as *давать/давать – давать/дát* (see the list of literature in this article), are often dealt with in linguistic research. That made us look into other similar verbs, *брать/брать – brát/vzít*. The verbs *давать/давать* basically differ from the verbs

брать/взять by the relation of the agent of the verbal action to the direction of this action: with *дать/давать* (*give*) the action is oriented from the agent (*дát odměnu*), with *брать* (*take*) to the agent (*brát odměnu*). This fact is valid both in Czech and in Russian, but not always the verbs used are matching, identical. For example the Czech phrase *brát léky, brát si zimník* is expressed in Russian by *принимать лекарство, надевать зимнее пальто*. On the other hand the Russian phrase *брать власть, брать барьер* is expressed by the Czech *ujímat se moci, překonávat překážku*. The article tries to capture such discrepancies, quite abundant in both languages.

Key words:

verbs *брать – brát; взять – vzít*; Russian language; Czech language; equivalence; shades of meaning; verb constructions

V tomto příspěvku navazujeme na problematiku vyvolanou častým badatelským zájmem o slovesa základního významu, vyjadřující existenci a posedivnost, totiž *být a mít – быть a иметь* (*esse a habere*). Věnovali jsme tomu pozornost již články týkajícími se také sloves do jisté míry příbuzných s uvedenými, a to *dát, dávat – дать, давать* (viz zde seznam literatury). Nyní se hodláme zabývat popisem dalších dvou jednotek, a to sloves *брать, взять – brát, vzít*, odlišných na první pohled od *дать, давать – dát, dávat* směrem průběhu vyjadřovaného děje a jeho původce. Předmět u těchto sloves může být v obou jazycích vyjádřen jménem životným i neživotným. Shodná jsou v obou jazycích zpravidla spojení se slovesy prvotního významu „uchopovat, chápat se, přemísťovat“: *брать книгу в руку – brát knihu do rukou; брать кого за руку, под руку, за талию, на колени – brát někoho za ruku, под paží, kolem pasu, на клін...*

A. V ruštině se však setkáváme s touto tendencí:

1. Ve spojení obsahujících KONKRÉTNÍ prvky se často užívá místo slovesa *брать* sloves významově PŘESNĚJŠÍCH, výraznějších: *brát léky, koupele – принимать лекарства, ванны; brát si (na sebe) kabát, plášť – надевать пальто, плащ*; ve výrazech spjatých s PENĚŽNÍ operací bývá převažujícím slovesem *получать*: *brát penzi, podporu – получать пенсию, помощь; brát spropitné – получать (ale i брать) чаевые; brát úplatku – брать взятки; dnes берете (bez předmětu, tj. výplatu) – сегодня (у нас) получка/зарплата*; také: *брать уроки – brát hodiny* (např. *зрěvu*).

2. Rovněž ve spojení převahou АВСТРАКТНÍHO rázu bývá někdy možnost užití dvojího slovesa: *брать кого под защиту – brát koho v ochranu; брать что за основу / класть что в основу – brát něco za základ; брать/принимать на себя вину, ответственность, обязанность – brát na sebe vину, odповěдnost, povinnost; брать кого в свидетели – brát koho za svědka; брать пример с кого – brát si koho*

za příklad. Specifické jsou v rušt. protějšky univerzálního č. *brát si koho* (za životního partnera) – *выходить замуж за кого* × *жениться на ком*. K frazeologii směřují č. spojení *rybu berou, děvčata na něj berou*, v rušt. obecně *рыба клюёт, девушки на него заглядываются*.

3. Ve významu *odebírat, odnímat něco komu* se proti *brát* vyskytují v rušt. rovněž slovesa výraznější: proti č. dativu postižené osoby máme r. genitiv s *y*: *brát zemědělcům půdu* – *отнимать у земледельцев землю*, příp. akuzativ osoby a genitiv věci: *brát lidem výdělek* – *лишать людей заработка*; *brát chuť komu* – *отбивать аппетит у кого* / *лишать аппетита кого*; *brát slovo komu* – *лишать слова кого*; *to ti nikdo nebere* – *этого у тебя никто не отнимает* (sr. D 5).

B. Setkáváme se nicméně i se situací opačnou:

1. Ruskému spojení s *брать* odpovídají v češt. konstrukce s výraznějšími slovesy nebo celá odlišná spojení rázu konkrétního i abstraktního, např. *брать барьер* – *прекonnávat překážku*; *брать прицель* – *міřit, cílit*; *брать перевес над кем* – *пřemáhat koho*, *выhrávat над кým*; *брать мяч* – *zneškodňovat, chytat míč*; *брать позицию голыми руками* – *добыvat postavení bez náтаhu*; *брать столицу врага* – *добыvat nepřátelského hlavního města*; *брать в плен кого zajímat* / *brát do zajetí koho*; *брать всё в свои руки* – *ujímat se vedení*; *брать государственную власть* – *ujímat se státní moci*; *брать себя в руки* – *овládat se*; *брать грудью свободу* – *nasazovat život v boji за свободу*; *брать на поруки кого* – *достават koho z вёzení на зáруку, зарučovат se за koho*; *машина хорошо берёт* – *strojek dobře zabírá*; *мотор берёт 5 литров бензина* – *motor má spotřebu 5 л бензину*; *товар берут на расхват* – *zboží jde на драчку*; *брать на прокат (автомобиль)* – *вурúжčovат si (v рúжčovнё) auto*; *брать в аренду* – *пájímat*;

2. Obvyklé jsou i konstrukce obsahující v podmětu abstraktního činitele různých emocí, stavů: *страх, радость, злость его берёт* – *змоснuje se ho strach, радост, зlost*; *сон его берёт* – *jde на нёho spaní, прёмáhá ho спánek*; *его ничего не берёт* – *nic s нím nehne*.

C. Uvedené rozdíly mezi ruštinou a češtinou v poměru mezi základním užitím slovesa *брать/brát* a jeho výraznějšími konkurenty v druhém jazyce platí do jisté míry i u reflexivních variant *браться / brát se*. Jde tu o různé významové odstíny:

1. Základním odstínem tkvícím v *brát se* je „starost, péče, snaha“. S tímto pozitivním, pro č. zčásti archaickým, významem nalézáme v rušt. slovesa výraznější: *brát se о zaměstnance* – *зáботиться о подчинённых, заступаться за подчинённых*; *bral se о to, aby se vše podařilo* – *он добивался того / заботился о том, чтобы всё удалось* (sr. D 6).

2. V ruštině se základní význam *браться (за перила, за палку)* – *chytat se (zábradlí, hole)* rozšiřuje o „začínat co, pouštět se do čeho“ – zpravidla s infinitivem: *родители берутся строить дом* – *родице se рouští do stavby domu*; *берусь помогать друзьям* – *дávám се do помáháни прятелúт*. Může však docházet až k významu nepříznivému

(за + akuz. osoby): браться за кого – pouštět se do koho, dávat se do koho, starat se došlápnout si na koho; не знаю, как за него браться – nevím, jak na něho [...];

3. Společný je u zvrátneho slovesa v obou jazycích význam „objevovat se, pocházet“: откуда берётся солнечное тепло? – odkud se bere sluneční teplo?; někdy i bez slovesa: откуда (берётся) столько грязи? – odkud (se bere) tolik špíny?

D. Podobné poměry, jaké se vyskytují v mezijazykových vztazích u konstrukcí s nedokonavými slovesy brát/брать a brát se / браться můžeme zčásti pozorovat i u jejich ДОКОНАВÝСН variant vzít/взять a vzít se / взяться. Situace je zde však ještě složitější a obdobu nebo rozdílnost výskytu č. a r. sloves pro vyjádření těchto vztahů lze jen stěží důsledně postihnout, ať jde o záležitost samotného významu, nebo o reflexivní/nereflexivní podobu slovesa.

1. Poměrně blízké významem jsou konstrukce se zcela konkrétními členy. S mírou abstraktních prvků rostou i variace výrazové (sr. A 1.–3.); *взять в руки нож, молот – vzít do rukou nůž, kladivo; взять кого под руку – vzít koho pod paží; взяться за ручку – vzít za kliku; взять на буксир – vzít do vleku; взять в плен – vzít do zajetí, zajmout; взять урожай по 100 пудов хлеба с гектара – sklídit 100 pudů obilí z hektaru; взять курс на Севастополь – zaměřit k S.; взять курс на индустриализацию – orientovat se na i.; v matematice: взять за скобки – vytknout před závorku.*

2. Obrat s *взять* je obvyklý také pro vyjádření osobního vztahu k někomu, a to kladného nebo záporného, např. *взять пример с кого – vzít si příklad z koho; взять дружеский тон к кому – nasadit přátelský tón ke komu; взять на мушку, на пицел кого – vzít si na mušku koho; взять за горло кого – šlápnout komu na krk* (sr. C 1.–2.).

Odlíšnou strukturu mají obraty obsahující v podmětu abstraktního činitele různých emocí a stavů (sr. B 2.): *злость меня взяла – ropadl mě vztek; оторопь меня взяла – zarazil jsem se; хохот взял всех – všichni propukli v smích.*

3. Slovesa *взять* lze užít i ve funkci VSUVKY, příp. ЧАСТИЦЕ, někdy spolu s přípustkovou spojkou *хоть, хотя бы*. *В России природных богатств много: взять хотя бы Урал... возьмёте такой / треба такой U.* – Tvar 2. os. sg. imper. s obdobným tvarem jiného slovesa zesiluje odstín neočekávanosti minulého děje: *Думали, что он не придёт. А он возьми и приходи. – А он се з ničeho nic objevil. Он возьми да убеги. – Sebral se a utekl.*

Jiná spojení: *ни дать, ни взять он как отец – to je celý táta, jako by tátovi z oka vypadl. Все эти книги, вместе взятые, ничего не стоят. – Všechny ty knihy dohromady za nic nestojí.*

4. Časté, ale různě strukturované jsou konstrukce s významovým odstínem „přijetí něčeho na vědomí (buď prostě, nebo s nějakým záměrem – díkem, pocitem...)“: *vзít со на ведоми, в увагу – принять к сведению, во внимание что, учесть что; взít завдэк čít – удовлетворяться чем; взít со doslova – понять что буквально; взít koho за слово – поймать на слове кого; взít si со do главы – вбить, забить себе*

в голову что; *vzít co za pravý konec* – *правильно подойти к чему*. Význam „přijetí“ viz také v č. a r. specificky vyjádřeném *vzít (si) dítě za vlastní* – *усыновить* (chlapce), *удочерить* (děvče).

5. Ve spojení *vzít za své / zasvé* je obsažen význam „ztráty, pozbytí, zničení, likvidace“. V rušt. nalézáme slovesa různá: *vzít za své* – *износиться развалиться* (o šatech, o obuvi); *пропасть* (o majetku); *поломаться, испортиться* (o hračce). Význam „odebrání“ je vyjádřen i v některých spojeních dalších: *vzít hru z repertoáru* – *снять пьесу с репертуара*; *vzít komu odvahu, chuť, právo, slovo* – *лишить кого смелости, права, слова* (sr. A 3.).

6. Se zvrtným *vzít se* jsou výrazově i významem blízka v rušt. i češt. spojení: *kde ses tu vzal?* – *откуда ты тут взялся? / как ты сюда попал?*; *kde se vzal, tu se vzal* – *откуда ни возьмись*. Ostatní protějšky jsou odlišné, sr. *vzít se za koho, za справедливou věc* – *выступить в защиту кого, заступиться за кого* (sr. C 1.). Za č. *vzít se* (o snoubencích) je v rušt. *вступить в брак, повенчаться* (sr. též A 2.). Za r. *взяться за оружие* je č. *чопит се збранě, дāt se do boje*. V rušt. je *взяться* také s infinitivem: *взялся помогать* – *дал се do pomáhání*; *взялся вывести нас на дорогу* – *уволил се, že нас выведет на cestu* (sr. C 2.).

7. Řada konstrukcí patří do oblasti frazeologie: *vzít do zaječích, поhy na ramena* – *броситься бежать со всех ног*; *vzít na hůl koho* – *надуть, обсчитать кого*; *na пět si nic неvezmeš* – *с него взятки гладки / с него ничего не спросишь*; *celkem vzato* – *в общем и целом*; *na slovo vzatý odborník* – *выдающийся, крупный специалист*.

Literatura:

- ERHART, A.: *Studien zur europäischen Morphologie*. Opera Universitatis Purkynianae Brunensis. Facultas Philosophica. 148. Brno 1970.
- ERHART, A.: *Das indoeuropäische Verbalsystem*. Opera Universitatis Purkynianae Brunensis. Facultas Philosophica. 290. Brno 1989.
- MRÁZEK, R.: *Valence slovesa быть – býti s předložkovými pády*. Filologické studie II., Spisy PedF UK, Praha 1970, s. 63–72.
- MRÁZEK, R.: *Funkční distribuce habere a esse v slovanské větě*. Čs. přednášky pro VII. MSS, Praha 1973, s. 175–182.
- ŽAŽA, S.: *K funkci slovesa dát – дать v ruštině a v češtině*. Grammatikus (sb. k 75. narozeninám A. Erharta), Brno, MU, 2001, s. 226–232.
- ŽAŽA, S.: *Několik poznámek k výpovědím se slovesem быть/бýt v ruštině a v češtině*. Rossica Olomucencia XLV, s. 107–113, Olomouc 2007.

ŽAŽA, S.: *Schodstva i različija v značenii i upotreblenii glagolov dat' – dát, dat'sja – dát se v ruskom i češkom jazykach*. Przegląd Rusycystyczny XVIII, č. 3, s. 125–131, Katowice 2006.

O autorovi

Stanislav Žaža, Masaryk University,
Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies,
Brno, the Czech Republic, zazas@seznam.cz